

СЕНСОРНИЙ РОЗВИТОК: формуємо еталонні уявлення про властивості звуків музики

Ірина БАРБАШОВА, канд. пед. наук, доцент
кафедри педагогіки, Бердянський державний
педагогічний університет, Запорізька обл.

Мета сучасної початкової освіти — всебічний розвиток дитини, формування її компетентностей, допитливості, здатності спостерігати й досліджувати різноманітні об'єкти навколишнього світу. Важливого значення на цьому шляху набуває вдосконалення чуттєвої сфери учнів, створення цілісної системи їх сенсорного розвитку.

У попередніх випусках (див. "УПШ", 2017, № 4, № 7, № 12; 2018, № 4) було розкрито специфіку формування у молодших школярів зорового колірною і просторового, а також слухового фонематичного сприймання. У пропонованій статті автор подає методичні рекомендації з розвитку слухових музичних уявлень першокласників.

Особливості сприйняття дітьми основних властивостей музичних звуків

Вимоги освітніх програм орієнтують учителя на ознайомлення дітей із чотирма властивостями музичних звуків: висотою, тривалістю, гучністю (силою), тембром.

Результати констатувального етапу педагогічного експерименту, проведеного в ЗЗСО м. Бердянська, дали змогу встановити певну закономірність у розрізненні звуків за висотою: чим експонований музичний інтервал ширший, тим диференціація в ньому високого і низького звуків точніша, і навпаки, звуження інтервалу викликає труднощі у визначенні його складників. Виразні відмінності виявлено також у розрізненні відношень між звуками за тривалістю. Найлегше для респондентів завдання — впізнавання ритмічних малюнків, побудованих на чергуванні двох восьмих і чверті з парною сумою тривалостей (2/4, 4/4); відчуття ж ритмів із різним співвідношенням четвертої та однієї восьмої долей, тобто з непарною сумою тривалостей (3/8), супроводжується суттєвими неточностями. При диференціюванні музичних звуків за гучністю і тембром забарвленням учні безпомилково розрізняли їх.

Отже, серед усіх властивостей звуків найменш інформативні для дітей висота і тривалість — саме ті, які вважають смисловими ознаками музичної мови. Водночас уявлення про важливі, але не визначальні

якості звуків — силу і тембр — сформовані остаточно, причому вже на початку шкільного навчання.

Ураховуючи результати діагностики, у 1-му класі пропонуємо зосередити увагу на формуванні музичних еталонних уявлень, організовуючи ознайомлення школярів із такими явищами:

- поділом звуків на високі/низькі, довгі/короткі, гучні/тихі;
- серіацією звуків у порядку спадання або зростання висоти, тривалості, гучності звучання;
- класифікацією звуків за тембром на вокальні/інструментальні, вокальних — на групи дитячих/жіночих/чоловічих співацьких голосів, інструментальних — на групи ударних/духових/струнних музичних інструментів.

Важливо при цьому, щоб діти мали змогу моделювати графічними позначками висхідний і низхідний звукоряди, ритмічні малюнки, динамічні відтинки мелодії; виконувати поспівки, супроводжуючи спів рухами руки у відповідному напрямку; відбивати ритм мелодії ритмоскладами, оплесками, притупами, грою на дитячих ударних інструментах; передавати динаміку музики метричними оплесками різної гучності, розведенням долонь у сторони або наближенням їх

* Перцептивний (від лат. perceptio — сприйняття, відображення об'єктивної дійсності органами чуттів) — такий, що стосується сприйняття.

одна до одної. Означені ситуації спроектовано в поданих далі навчально-перцептивних* завданнях.

Завдання для формування слухових музичних еталонів

Немузичні й музичні звуки

Навчально-перцептивні дії: поділ звуків на шумові й музичні.

Обладнання: музичні інструменти, предметні малюнки із зображеннями носіїв шумових і музичних звуків; звуки природного довкілля, інструментальна і вокальна музика в аудіо- та відеозаписі.

Методичні рекомендації

Педагог забезпечує слухання звуків довкілля (дощу, вітру, моря, транспортних засобів, голосів тварин, комах тощо) і музики в аудіо- та відеозаписі, демонструє власний спів і звучання музичних інструментів (фортепіано, сопілки, металофона), доводить відмінність музичних звуків від немусичних, або шумових (музичні — звуки людського співу і музичних інструментів, шумові — звуки природного оточення). Показує предметні малюнки (потяг, співак, літак, скрипка, молоток, сопілка, кошеня, рояль) і пропонує учням поділити їх на дві групи: у першу відібрати джерела шумових, немусичних звуків, у другу — музичних. Організовує гру: діти мають заплющити очі, уважно слухати звуки (по черзі стук у двері, удари метронома, сигнал свистка, шелест фольги, спів, звучання вище названих музичних інструментів) і плескати в долоні кожного разу, коли почують музичний звук.

Високі й низькі музичні звуки.

Умовні позначення висоти музичних звуків

Навчально-перцептивні дії: поділ музичних звуків на високі й низькі, серіація музичних звуків у порядку спадання або зростання висоти.

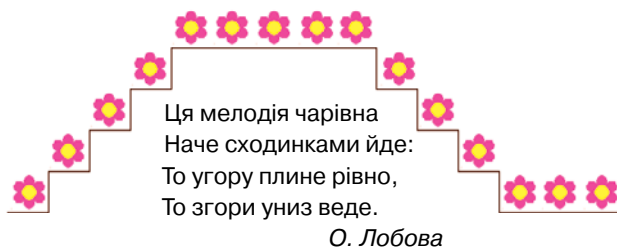
Обладнання: предметні малюнки із зображеннями тварин, магнітний набір графічних моделей музичних звуків, магнітна дошка; аудіозапис твору С. Прокоф'єва "Пташка" ("Петрик і Вовк"), В. Ребікова "Ведмідь", схема із зображенням звукоряду ("музичні сходинки"); індивідуальні схеми звуковисотного руху, набори графічних моделей музичних звуків.

Методичні рекомендації

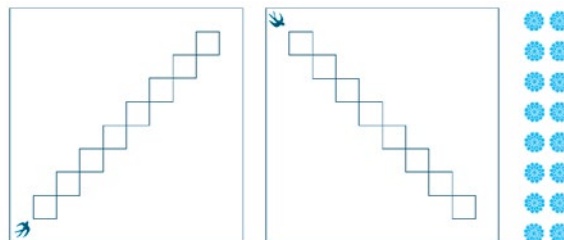
Учні мають прослухати музичні уривки й назвати, кого вони зображують — пташку чи ведмедя, педагог при цьому демонструє відповідні предметні малюнки й спонукає дітей до обміну враженнями за допомогою запитань: "Чому ви вважаєте, що перша музична п'єса зображує пташку, а друга — ведмедя? Якими словами можна описати звуки, що передають пурхання і цвірінькання пташки? (*Високі, легкі, світлі, прозорі*). А ходу й ричання ведмедя? (*Низькі, важкі, темні, густі*)". Підводить учнів до висновку, що музичні звуки можуть звучати високо й низько, демонструє способи позначення їх рухами руки (вгору і вниз).

Організовує вправління в розрізненні висоти звуків: відтворює на фортепіано контрастні за висотою звуки, поступово скорочуючи інтервал між ними, учні відбивають висоту почутих звуків умовними рухами.

Діти мають зрозуміти: коли звуки у співі чи під час гри на музичному інструменті звучать послідовно, плавно переходять один в одний, вони наче піднімаються або опускаються сходами. Для цього вчитель виконує поспівку, показуючи указкою звуковисотний рух "музичними сходинками". Учні повторюють поспівку на склад *ля*, а потім зі словами, супроводжують спів висхідними, горизонтальними, низхідними і знов горизонтальними рухами руки.

На наступному етапі вчитель грає висхідний або низхідний мажорний звукоряд (від різних звуків першої октави, I–VIII та VIII–I ст.), першокласники піднімають вгору потрібну картку, потім моделюють почуті серіаційні ряди звуків графічними позначками (дехто зі школярів складає звуковисотну модель на магнітній дошці).

Усвідомленню матеріалу сприятиме також завдання на встановлення серіаційних відношень за висотою між трьома звуками. Педагог відтворює голосом або на фортепіано звуки в порядку зростання висоти, наприклад $до^1 - соль^1 - до^2$ (потім інтервали доречно скоротити: $до^1 - мі^1 - соль^1$); запитує учнів: "Який зі звуків найнижчий — перший, другий чи третій? Який звук найвищий? Який середньої висоти?". Вислухавши відповіді, педагог моделює на магнітній дошці звуковисотні залежності умовними позначками; відтворює звуки в порядку спадання висоти ($до^2 - соль^1 - до^1$), а також в інших взаємозв'язках ($до^2 - до^1 - соль^1$, $соль^1 - до^1 - до^2$), кожного разу будуючи графічні схеми.

Для закріплення набутих знань учні виконують ігрове завдання: слухають і співають послідовність трьох звуків (ре- або мі-мажорного тонічного тризвуку), супроводжуючи спів рухами рук, "допомагають" звукам знайти "домівку" і "розселяють" їх за поверхами відповідно до звучання (дехто зі школярів складає звуковисотну модель на магнітній дошці).

Довгі й короткі музичні звуки.

Умовні позначення тривалості музичних звуків

Навчально-перцептивні дії: класифікація музичних звуків за тривалістю звучання, серіація музичних звуків у порядку спадання або зростання тривалості.

Обладнання: предметні малюнки із зображеннями тварин, магнітний набір графічних моделей музичних звуків і нотних знаків різної тривалості, магнітна дошка, аудіозапис твору С. Майкапара “Метелик”, Л. Шитте “Хо́да слонів”, таблиці тривалостей, схеми ритмічних фігур; індивідуальні набори графічних моделей музичних звуків і нотних знаків різної тривалості, схеми-звукоряди, схеми задач на усвідомлення відношень музичних звуків за тривалістю, аркуші паперу, шумові музичні інструменти.

Методичні рекомендації

Учні слухають твори С. Майкапара і Л. Шитте. Педагог просить обрати для п'єс назви, орієнтуючись на предметні малюнки метелика і слонів, охарактеризувати почуті музичні звуки за ознакою висоти та ще одною властивістю — тривалістю звучання. На цьому ґрунті підводить школярів до усвідомлення поділу звуків на довгі й короткі, розуміння ритму як чергування довгих і коротких звуків, знайомить з умовними позначками тривалостей (квадрати й прямокутники, круги й овали, малюнки предметів різного розміру, одинарні й парні вертикальні рисочки І П, нотні символи). Діти вправляються у відбиванні ритмічних рисунків поспівок і віршів (за схемами й без них) оплесками, рухами руки, притупами, грою на дитячих ударних інструментах).

Раз, два –
Дерева.
Під деревами трава. (Н. Забіла).

Білий котик спав на лаві
Серед нашого двора.
Прилетіла чорна гава
Та як крикне раптом:
— Кра! (Н. Забіла).

Перша група учнів: Гавчик, Гавчик! Де блукав?
Дома чом не ночував?
Друга група учнів: Я комору вартував:
Жуцці гавкать пома-ГАВ! (Г. Бойко).

П П П П П П П П

Перша група учнів: Стоїть бусол у вісві
По коліна у росі.

П П П П П П П П

Друга група учнів: Лічить: всі чи не всі
Бусенята у вісві. (А. Польшиков).

Засвоєнню серіаційних відношень між музичними звуками в порядку поступового спадання або зростання їхньої тривалості сприятимуть завдання із застосуванням специфічних ритмоскладів: та-а-а-а — найдовший звук, ціла нота; та-а, та-а — дуже довгі звуки, половинні ноти; та, та, та, та — довгі звуки, четвертні ноти; ті-ті, ті-ті, ті-ті, ті-ті — короткі звуки, восьмі ноти; тірі-тірі, тірі-тірі, тірі-тірі, тірі-тірі (або тілі-тілі, туку-туку, тіки-таки) — дуже короткі звуки, шістнадцяті ноти (при цьому вчитель пояснює, що кожний більш тривалий звук дорівнює двом коротшим). Наслідуючи педагога, першокласники промовляють із простукуванням подані нижче послідовності ритмоскладів і віршів.

Ta-a-a-a,											
Ta-a,						ta-a,					
Ta,			та,			та,			та,		
Ti-	ti,	ti,	ti,	ti,	ti,	ti,	ti,	ti,	ti,	ti,	ti,
Ti	ri-	ti	ri,	ti	ri-	ti	ri,	ti	ri-	ti	ri

Ка-а-а-а-а-а-а, Дощик часто накрапає,
Ка-а-а-а-а-а-а-а, Землю рясно поливає,
Кап, кап, кап, кап, все навколо оживає.

Ti	ri-	ti	ri,	ti	ri-	ti	ri,	ti	ri-	ti	ri,	ti	ri-	ti	ri,
Ti-	ti,	ti-	ti,	ti-	ti,	ti-	ti,	ti-	ti,	ti-	ti,	ti-	ti,	ti-	ti,
Ta,				та,				та,				та,			
Ta-a,						ta-a,									

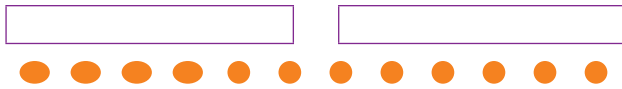
Коло, риску, закарлючку на папері пише ручка,
Все з'єдналось загадково,
І з'явилося
Слово. (І. Січовик).

Учні розв'язують задачі за схемами, встановлюючи відношення між музичними звуками різної тривалості (на прикладі четвертних і восьмих нот). Педагог ставить запитання: “Скільки коротких звуків припадає на один довгий? Якому звуку відповідають дві короткі тривалості? Звук якої довжини треба додати до короткого, щоб вони разом склали довге звучання?” (діти закривають “віконця” зі знаком питання картками-відповідями).

?	+	?	=	♪	♪	+	♪	=	?	♪	+	?	=	♪
♪	♪	♪	♪	♪	♪	♪	♪	♪	♪	♪	♪	♪	♪	♪

Узагальнити навчальний матеріал допоможе моделювання елементарних ритмічних фігур: учитель грає на фортепіано музичні мотиви (І П І П; П І П І), школярі співають їх на склади та і ті, відбиваючи тривалість звуків рухами руки, викладають умовні позначки

на аркушах паперу відповідно до звучання (дехто з дітей виконує завдання на магнітній дошці).

Гучні й тихі музичні звуки.

Умовні позначення гучності музичних звуків

Навчально-перцептивні дії: класифікація музичних звуків за силою звучання, серіація музичних звуків у порядку спадання або зростання гучності.

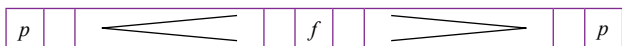
Обладнання: аудіозапис творів Д. Кабалевського “Сурмач і луна”, Е. Гріга “Похід гномів” (“Пер Гюнт”), таблиця динамічних відтінків музичних звуків; індивідуальні картки з позначенням динамічних відтінків музичних звуків.

Методичні рекомендації

Після прослуховування п’єси Д. Кабалевського “Сурмач і луна” педагог запитує учнів, за якою ознакою звуки цього твору яскраво різняться між собою. Потім знайомить дітей із символічними позначеннями гучності (*f* – форте, *p* – піано). Пропонує прослухати музику і при цьому розкривати долоні й широко розводити пальці, коли чутимуть гучні звуки, закривати долоні й збирати пальці в пучок у разі відчуття звуків тихих.

На розширення уявлень про динамічні відтінки спрямована вправа, що передбачає зіставлення трьох нюансів за силою звучання: учитель пояснює, що інколи відлуння можна почути двічі — не дуже гучно (*mf* – mezzo-forte) і тихо, грає кілька сполучень звуків, наприклад *ре – соль, ля – фа, мі – сі* (четверта і половинна із ферматою) першої, другої та третьої октав зі зміною динаміки в напрямку *f – mf – p*, а першокласники піднімають угору картку з потрібними знаками.

Ознайомлення із серіацією музичних звуків за гучністю відбувається у процесі аналізу твору Е. Гріга “Похід гномів” (перша частина, 64 такти). Педагог звертає увагу учнів на поступове посилення й послаблення звучання мелодії (*crescendo, diminuendo*), пов’язуючи це з наближенням і віддаленням казкових героїв. Учитель просить дітей при наступних прослуховуваннях передати динаміку музики метричними оплесками різної гучності, розведенням долонь у сторони, коли звучання посилюється, та наближенням їх одна до одної в разі його послаблення, складанням графічної схеми силових нюансів почутих звуків.

Тембр музичних звуків

Навчально-перцептивні дії: поділ музичних звуків на вокальні (дитячі, жіночі, чоловічі співацькі голоси), інструментальні (ударних, духових, струнних музичних інструментів).

Обладнання: предметні й сюжетні малюнки із зображеннями носіїв різних за тембром музичних звуків; аудіозаписи музичних творів: українські народні

пісні “Щедрик” (в обробці М. Леонтовича), “Ніченька іде”, “Ой на горі та й жінці жнуть”, Н. Паганіні “Каприс № 24”, Й. Бах “Жарт”, С. Прокоф’єв “Мисливці” (уривок із симфонічної казки “Петрик і Вовк”); дитячі музичні інструменти.

Методичні рекомендації

Учитель знайомить школярів із вокальною й інструментальною музикою шляхом зіставлення на слух хорового й оркестрового виконання української народної пісні “Щедрик”. Учні визначають, що це та сама мелодія, але в першому випадку її співають, у другому — грають на музичних інструментах. Педагог розкриває на цій основі поняття “тембр” як забарвлення музичних звуків, доводить поділ звуків за цією ознакою на вокальні й інструментальні, повідомляє про широке розмаїття звуків обох груп.

Учні мають відповісти, хто саме виконував пісню: “Щедрик” (дитячий хор), “Ніченька іде” (жіночий голос), “Ой на горі та й жінці жнуть” (чоловічий хор). Першокласники роблять висновок про різні види співацьких голосів: дитячі, жіночі, чоловічі.

На наступному етапі вчитель характеризує основні групи музичних інструментів — струнні, духові й ударні — та презентує твори у виконанні типових представників зазначених груп, наприклад скрипки (Н. Паганіні “Каприс № 24”), флейти (Й. Бах “Жарт”), литавр, барабана (С. Прокоф’єв “Мисливці”).

Урізноманітненню роботи над засвоєнням тембрового забарвлення звуків сприятимуть такі завдання:

- упізнати однокласників за їхніми голосами (обраний гравець стає спиною до класу, інші по черзі виконують фразу певної поспівки — обрана дитина вгадує однокласників);
- ототожнити звучання музичних інструментів (два гравці стають спинами одне до одного, перед ними однакові набори дитячих інструментів (іграшкова гітара, сопілка, металофон, трикутник, бубон); перший школяр відтворює звук на будь-якому інструменті, другий — “відповідає” на такому ж);
- складання “Музичного лото” (першокласники отримують картки з ілюстрацією певної тематики (“Вокальні звуки” або “Інструментальні звуки”) і добирають до них відповідні предметні малюнки.

